

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÜNNEPI ÜLÉSE

NÉHAI MÁSODELNÖKE

ID. SZÁSZ KÁROLY

IG. ÉS T. T.

SZÜLETÉSÉNEK
SZÁZADIK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

1929 JÚNIUS 16-ÁN

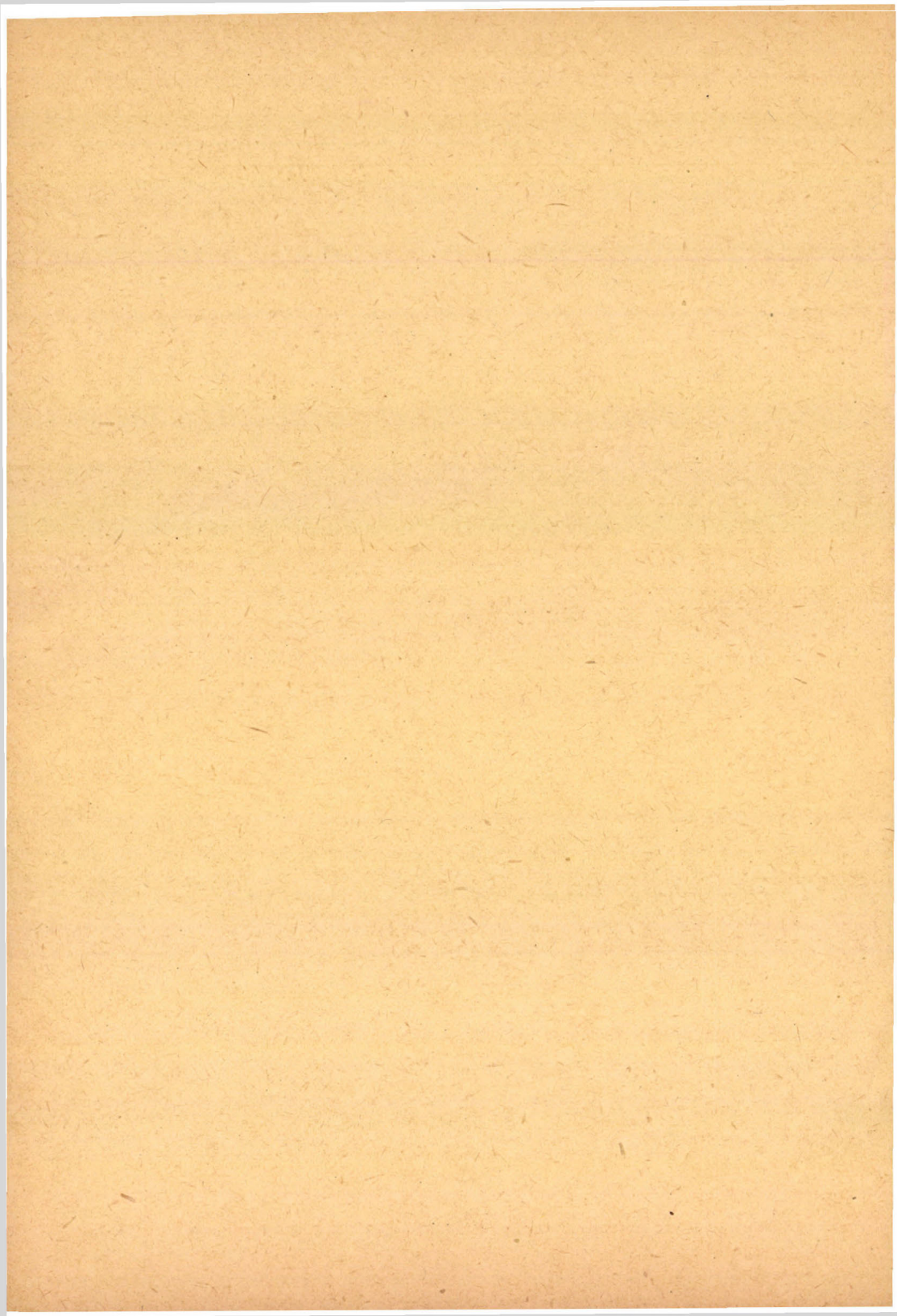
BERZEVICZY ALBERT IG. ÉS T. T. ELNÖK ÚR MEGNYITÓ BESZÉDE

HORVÁTH JÁNOS L. T.: SZÁSZ KÁROLY EMLÉKEZETE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

BUDAPEST, 1929.

A M. Tud. Akadémia ünnepi ülése
egykori másodelnöke, id. Szász Károly ig.
és t. t. születésének századik évfordulója
alkalmából 1929 június 16-án.

1. Berzeviczy Albert ig. és t. t. elnök úr
megnyitó beszéde.

Tek. Akadémia, tisztelt ünneplő Közönség!

Az Akadémia elhatározta, hogy volt másodelnöke és egyik legmunkásabb tagja, néhai Szász Károly születésének a tegnapi napra esett századik évfordulóját külön ünnepi megemlékezéssel fogja megülni. Kötelezett erre huszonnégyszáz év előtt elhunyt nagynevű tagtársunk kiválósága az általa megmunkált irodalmi területeknek majdnem valamennyijén, de különösen költői és talán leginkább műfordítói jelentősége.

Amidőn elnöki minőségemben nekem van szerencsém ezt az ünnepélyt megnyitni s a kegyeletes érzelmek hatása alatt itt megjelenteket üdvözölni, úgy érzem, mintha e szerepem régi személyes vonatkozások visszfénye volna. Életutam a Szász Károlyéval többször találkozott, reám nézve mindig jelentős pillanatokban.

Amidőn őt a dunamelléki református egyházmegye püspökévé választotta, helyét a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, a felsőbb oktatási osztály élén én foglaltam el. Mintha atyámtól — ki képviselőtársa volt — örököltem volna barátságát, meleg jóindulattal készítette elő utamat, s vezetett be — úgyszólván — hivatalomba. Mikor a Kisfaludy-Társaság ezelőtt harminc évvel tagjává választott, a lemondott Gyulai Pál helyett Szász Károly másodelnök volt az, ki az ünnepi ülésen megtartott székfoglalóm után üdvözölt és taggá felavatott. S mikor kevéssel később ő hanyatló egészsége miatt a másodelnökségtől visszavonult, ebben az állásban is én lettem az utódja.

Hálásan és büszkén vallom, hogy nemcsak azok közé tartozom, akik Szász Károly életében közelebből ismerték,

hanem azok közé is, kik magukat barátainak tekinthették. Őt barátul vallhatni pedig nagybecsű adománya volt az életnek, nemcsak személyének kiválósága, hanem méginkább szeretetreméltósága miatt.

Valami ritka nyájas derű ömlött el az ő egyéniségén, bármily férfias, határozott, szinte parancsoló természetnek látszott egyébként. Ezt a derűt szívének nemes jósága sugározta ki, amely minden lobbanékonyasága mellett sem tudott soká haragudni, s amely nem ismert irigységet és féltékenységet, amely csak csodáló szeretettel tudott azokra nézni, akik mint pályatársai őt egyben-másban túlhaladták, csak a ragaszkodó barátságban nem tudták túlhaladni.

Ez a derű azonban annak a csodálatos harmóniának a kifejezője is volt, melybe egyéniségében mozgalmas, gazdag és mindenekfölött munkás életének összes benyomásai és ráhatásai összeolvadtak. Úgy látszott, mintha életének megpróbáltatásai csak arra valók lettek volna, hogy lelkét megédzzék a munkára s az élet bölcs élvezetére, mintha a fájdalmak, melyeket átértzett, csak lelkének költői világát lettek volna hivatva gazdagítani, s a nemes örömek befogadására képesebbé tenni. Élete azért volt oly gazdag, mert — mint Beöthy Zsolt helyesen rámutatott — amit valaha megszeretett, attól végkép elszakadni sohasem birt; amit valaha megszerzett, azzal mindvégig használni akart.

Lelkének így gazdagsága mellett is megőrzött összhangja, de egyensúlya magyarázója roppant munkásságának. Ebben a tekintetben szinte példátlanul áll, kivált ha munkásságának változatosságát nézzük. Tanár és pap, hivatalnok és képviselő, tudós és költő, prózaíró és mesés készségű versíró: csak így volt képes akkora munkafeladatot végezni és irodalmunkat oly óriási méretekben gyarapítani. Ehhez járul, hogy nála a befogadóképesség egyenes arányban állott az alkotóval; nem tudjuk, receptív, vagy produktív munkáját csodáljuk-e inkább, ha elgondoljuk, hogy csak mint műfordítónak hány legkülönbözőbb író szellemi világába kellett behatolnia, sőt ebben otthonossá válnia. Páratlan világirodalmi műveltsége s ezáltal kifinomult ízlése talán legfontosabb tényezője irodalmi szerepének, mert elmondhatjuk, hogy ő gazdagította legtöbb értékes idegen irodalmi elemmel saját irodalmunk eszme- és formavilágát.

Azonban az ő jelentőségét nem meríti ki a közvetítés és átültetésnek pusztá ténye. Ennek a szerepnek valóban hasznos és jó betöltésére éppen az ő költői egyéniségére volt szükség; arra a «röpke fogékonyságra», mely szinte szomjú-

hozta a legkülönbözőbb irodalmi hatásokat, mert azok feldolgozásában tudományos formakészségével mesternek érezte magát, s amely csodálatos megértési és alkalmazkodási képességgel tudott hasonlulni, hozzáhangolódni ahhoz a költői egyéniséghez, amelynek hatása őt megragadta.

Ha így talán hajlandók is vagyunk életművének gazdag tárházában műfordítói tevékenységét helyezni a legmagasabb polcra, ez nem kisebbitése önálló költészete becsének. Neki éppen az volt a sorsa, hogy a legnagyobbak barátságában, azok hatása alatt nőtt fel, azokkal futotta be pályája legnagyobb részét, s végül túlélte őket. Így biztosítva maradt neki a legjobb példa, a legnemesebb befolyás és hatás, a versenyben a legmagasabb mértékre való törekvés, csak éppen az elsőség volt az, amelyet tiszta lelke kész örömmel áldozott fel a legjobbak barátságának oltárán. Egyéniségének értéke hozta magával, hogy ott is, ahol nem volt első, becseset alkotott, s méltó pályatársa maradt azoknak a legnagyobbaknak.

Mint lírikus, főképp a fiatal Szász Károly áll előttünk; később mindinkább a műfordítás veszi őt igénybe. Érzelmes, beszédes költő, aki saját hangjával keltegeti érzelmeit, hogy azokat kibeszélhesse. Fájdalmán megérzik, hogy vigasztalódni fog, de örömen is, hogy könnyen fog helyet adni a búnak. Ha így a mélység hiányzik is nála, a világirodalom remekein művelődött tehetsége a mérték és ízlés ellen sohasem vét. Könnyen gördülő versekben énekelte meg gyermekkori emlékeit, első felesége, a költői lelkű Iduna betegségét és halálát, régi és új szerelmét, bánatát és életkedvét. Maga mondja verseiről: «Amit láttam, éltem, írtam, rimbe szedve ime itt van».

Elbeszélő költészetének némely darabja, mint például «Salamon», király-mondakörünk maradandó értéke, mely legjobb epikai műveink mértékét megközelíti.

Egyébiránt mai ünnepi ülésünk keretében illetékes méltatást fog találni Szász Károlynak úgy költői, mint műfordítói jelentősége. E bevezető szavakban csak hangot akartam adni annak az irodalmi közvéleménynek, mely az ő műveit száz évvel születése és huszonnégy évvel halála után nemzetünk szellemi kincsesházának nagy és állandó értékei közé helyezi. És ezzel átadom a szót Horváth János tagtársamnak.

2. Szász Károly emlékezete.

Írta: Horváth János l. t.

Vajjon mi az emberi nagyság mértéke s kiket illet meg holtuk után az emlékezés hálaünnepé?

Csak az-e a nagy és halhatatlan, ki maradandó műveket hagyott maga után, vagy az is, ki szívvel-lélekkel hozzá volt nőve korához és, bár abban sem tartozott a legnagyobbak közé, energiát képviselt, mely még elnévtelemedve is tovább él a kor eredmény-összegében?

Szász Károly kétségkívül azok közé tartozik, kiket, mert hatottak s megértették századukat, «nagyoknak mond a krónika», bár «nem szülék az új fogalmakat». Igen: a *krónika*! Mert időben oly messzire vetődtünk már tőle és korától, oly messzire saját korábbi énüinktől, hogy önnön egykori élményeink is úgy bolyganak emlékezetünkben, mintha valamely rég elhalt krónikás közleményeiből olvastuk volna valaha. Közénk és Szász Károly kora közé a történet ásott árkokat, emelt torlaszokat, erőszakosan is elválasztva a visszavágyót s biztatva a gyarló feledékenységet. De aki nem hagyja magát, aki semmi áron sem hajlandó elszakadni lelki gyökereitől, aki az emlékezésben az öntudat forrásait óhajtja felfakasztani, az szoktatja szemét, vizsgál, tanul, míg csak újra át nem éli az azelőttöt. S akkor a romokon túl, melyek közt botorkál, felragyog előtte egy fényes korszak képe — «Munkában élt az ember, mint a hangya: Küzdött a kéz, a szellem működött, Lángolt a gondos ész, a szív remélt» — s e nagy korszak ragyogásától megvilágítva, mintegy megnöjtetve látja kiemelkedni művei tengeréből Szász Károly mély tiszteletre méltó alakját: a munka hőseként.

Ha művei jegyzékét fel akarnám olvasni, ha tevékenysége területei közül csak egyet is kimerítőbben méltatnék, leperegne vele ez ünnepi óra. Ha valamelyikünk az utolsó betűig el akarná olvasni, amit írt és kiadott, hosszú hónapokon, tán éveken át nem fogyna ki az olvasnivalóból s hírlap- és folyóiratkötetek százait verhetné fel közkönyvtárainkban. Nagy kortársai közül termékenységre alig valaki, sokoldalúságra egy sem múlta fölül. Oly páratlan testi-lelki egészség benyomását teszi reánk, mely nem ismeri a kifáradás szüneteit s mely pihenni is csak munkálkodva tud. Ily szünet nélkül való szellemi munkához azonban nemcsak képességek szükségesek; erős, nemes becsvágy is kell hozzá,

meg gyermetegül bizodalmas hit a munka értékében; hit, melyet egy pillanatra sem képes megkísérteni a kételkedés. Klasszikus korunk nagyjainál e tekintetben ő szerencsésebb volt. Azok tetteirét, kivált 48/49 után, valami kegyetlen józanság bénította meg: kétely önmagukban, illuziótlan nézése embernek, sorsnak, jövőnek; nagy kötelességérzetük fenntartotta ugyan őket, tudtak küzdeni a siker hite. a remény kecsegtetése nélkül (Az ember tragédiája is küzdésre hív fel, bár tanulságaival lehangolt), de hiányzott belőlük az önbizalom csüggedetlen, örök fiatalsága, mi Szász Károlyt a halál pitvaráig egy lendülettel lelkesítette át. «Imádkozzál és dolgozzál!»: neki nem jelszava, hanem életmódja volt.

Már barátai s kortársai nem győzték csodálni rendkívüli munkabírását s megkérdezték tőle, hol veszi az időt annyi mindenre? «Az idő beosztása, minden óra felhasználása s mindig teljes odaadás annak, amin éppen dolgozom: ime a titok megfejtése» — felelte Szász Károly. «Reggel újságokat olvasok, délelőtt 9-től 2 óráig a hivatalé, a nap többi része, olykor este 11-ig, tovább semmi esetre, az irodalomé s irodalmi társaságoké, ülések s bizottságoké; a téli szakban hetenként háromszor színház, majdnem egyetlen szórakozásom s mindenek fölötti élvezetem. Lefekvés után egy-két óra, az ágyban, olvasás. Így van beosztva napom.»*

Vessük fel a kérdést s ne féljünk, hogy megzavarjuk vele a kegyelet ünnepét: mit ért a roppant munka, melyet a 76 éves korában meghalt Szász Károly földi vándorlása végeztével maga után hagyott?

* * *

Ő maga nyugodt öntudattal ugyan, de szerényen és józanul ítélte meg irodalmi művei értékét; saját költészete területén a színezésben, részletezésben érezte magát leg-erősebbnek s méltán; eredeti költeményeinél — «aránylag legalább» — érdemesebb munkának tartotta műfordításait; «drámai kísérleteimmal — úgymond — nincs mit dicsekedni... a színpad tűzpróbáját nem igen állták ki. Valamivel több szerencsém volt az éposz terén». Műveivel szemben nem volt elfogult; a komoly bírálat nemcsak meggyőzte, hanem hatott is rá. Egyik tragédiáját, Attila halálát, mely 1888-ban a Kóczán-jutalomra sikerrel pályázott, a pályabíró Gyulai megjegyzései alapján gondosan kijavítva tezte

* Vas. Ujs. 1882. 52. sz.

közzé nyomtatásban. Arany János nagy bírálatát Trencsényi Csák c. költői beszélyéről köszönettel fogadta, sőt a Szépirodalmi Figyelőben, melynek állandó munkatársa volt, e bírálat kíséretül Nyílt levelet intézett Aranyhoz, minőt megbírált nem igen szokott írni bírálójához. Abban egyebek közt így szól: «Megbecsülhetlen barátságod és bizalmad új jelét adtad akkor, midőn ez ismertetést, mielőtt sajtó alá menne, azon kijelentéssel közléd velem, hogyha azt igazságtalannak, túlszigorúnak tartom, készebb vagy kiadatlan hagyni. Első gondolatom volt olvasatlanul küldeni vissza, mert igazságszeretetedben ép oly határtalanul bizom, mint ítélőtehetségedben... És megvallom, egyedül a kíváncsiság nem engedé ez első gondolat mellett megmaradnom. Jól tettem. Most azon megnyugvással bocsátom vissza kéziratodat, hogy művedet igazságosan ítélted meg, és én neked sok hálával tartozom a tanúságokért, miket nyújtottál... Add, kérlek, bírálatodat, amint van; engem érdemem fölött megtiszteltél azzal, hogy művedet méltónak tartod arra, hogy általános — s legmagasb mértéket alkalmazz reá.»

A kritikai morál klasszikus tiszteletbentartásának szép példája ez, egyszersmind vonzó bizonyítéka Szász Károly egészséges önismeretének.

Hát mi, annyi év multával, hogy ítéljük meg őt? Olvassuk-e még műveit?

Azt mindenki tudja róla, hogy a magyar műfordításnak első mestere volt s különösen nagyobb műfordításai: a Nibelung-ének, Molière, Shakespeare több darabja és Dante forognak máig közkézen, részben újabb fordítások ellenében is nélkülözhetetlenül. A kisebbek közül leginkább Poe híres Hollója fordításáról tudják, hogy Szász Károly remeke. Tudják, hogy kétkötetes könyvet írt a világirodalom nagy époszairól s tanulmányokat Schillerről, Horatiusról, Az ember tragédiájáról. Tudják, hogy írt nagyobb elbeszélő költeményeket, egyebek közt egy Salamon címűt, írt drámai műveket s hogy mindezekkel gyakran nyert akadémiai pályadíjat. Tudják végül, hogy írt lírai költeményeket és balladákat is; ez utóbbiak közül iskola és anthológiák révén ismerik a Bánfi Dénés csókját s talán A herceg sólymát: lírai darabjai közül az iskola jóvoltából könyv nélkül is tudják a «Hírt se hallok már felőled, Erdős, völgyes szép hazám!» kezdetű szép dalt, az iskolai szemelvények közt olvasták az Angyal és ördög-öt; emlékeznek egy-egy szerencsés kezdőstrófájára, minő A magyar zene című költeményé:

Hallod, hallod a hegedűt!
 Oh, hogy sír, hogy kesereg!
 Négy kis húrban ennyi bánat
 Nem is tudom, hogy fér meg!

— vagy minő az Iduna címűé, mely különben is egyik legszebb költeménye:

Ne kapd föl nevét kósza hír
 Adj néki nyugtot néma sír!
 Fedezd be árnyal, zöld berek!
 Felejtsetek el, emberek!

S talán lesz még olyan, ki a nyolcvanas- kilencvenes években dedós-majálison énekelte e kis dal első s utolsó szakát, máig sem sejtve, hogy Szász Károly írta:

Kicsi fülemile dalol,
 Elrejtőzve, ki tudja hoi?
 Nem hallja más, csak én hallom
 S szívem elmereng a dalon.

Fekszem a zöld fűbe hanyatt,
 Rengő bokor árnya alatt;
 A madár mind egyre dalol,
 Kihallik a bokor alól.

S amint szertehordja a szél,
 Szívemben is visszhangja kél,
 Szívem kellő közepében:
 Olyan búsan, olyan szépen!

Azt énekli az a madár:
 Egyszer van az életben nyár,
 S mikor eltöltöd a nyarat,
 Csak a százaz lombja marad.

Az iskolázott magyarság átlaga körülbelül ennyit tud ma Szász Károlyról s ennyit ismer tőle. Leginkább a műfordítóról van tudomása s a világirodalom tudásáról: vagyis a *tolmácsoló* költőről és tudósról; *eredeti* költői alkotásainak azonban már csak némi törmelékgyöngyeit ismeri.

Aki Szász Károly valódi értékét ez átlag-emlékezet útmutatásai szerint itélné meg, kétségkívül megcsalná önmagát. Egy tekintetben azonban helyes e korai utókor vallomása, mert annak az emléket őrizte meg, ami Szász Károly tehetségének legegységesebb jellemzője volt.

Páratlan formai fogékonysága s forma-közvetítő készsége u. i. leginkább műfordításaiban érvényesült s tanulmányjaiban látta el magát megfelelő tárgyi támasztékkal.

Ő nem spontán, teremő költői tehetség volt, hanem a legfogékonyabb irodalom-impresszionisták egyike. Benne u. i. az irodalom, a költészet benyomásai csaknem mélyebbre hatoltak s hatékonyabban ihlették alkotásra, mint az életéi. Betelni nem tudó gyönyörködéssel járta a magyaron kívül az egész művelt világ, nyugat és napkelet költészetének virágos mezőit s irodalommal telítettsége szakadatlan kiáradásra készítette. Egész élete irodalommal van átítatva: csupa-merő irodalomélvezés és irodalomszerzés minden napja, zsenge ifjúságától élte alkonyáig. Az irodalmiság ösztöne kevés írónkat hatotta át ily ellenállhatatlan életerő módjára s amellet ily egészséges, ily életrevaló, minden félszeg, ábrándos, beteges, vagy épen dekadens mellékiztől ép oly tisztán és mentesen, mint a túltudatosság kényességeitől. Ily irányú tehetség történeti jelentőségre emelkedhet, ha, mint Kazinczy, a fejlődésnek formai megújódásra hajlandó kezdeti szakában idegen műveltségi formák meghonosításával érvényesül, de akkor is, ha, mint Szász Károly, a fejlődés tetőpontján, egy már klasszikussá kiforrott nemzeti ízlés megnyilatkozásait sokasítja az irodalom minden ágában, az idegent pedig immár nem követi, hanem kiegészítésül a nemzetihez, bekebelezi klasszikus korának műveltségi elemei közé. Nemzeti klasszicizmusunk u. i., bár eljutott az autonóm irodalmiság megvalósításához, korántsem zárkózott el európai társaitól, melyek segítségével e magaslatra felemelkedett; sőt minden előző korszaknál igazabban értelmezte s becsülte az ú. n. európaiságot, immár nem egy-egy idegen (legkivált a német) irodalom egyoldalú követéseként fogva fel azt, hanem az európai műveltség minden nemzeti változatában a maga egyenrangú, vagy még többre tartott társát méltányolva és tüntetve ki megbecsülésével. Klasszicizmusunk ez európai, e világirodalmi műveltségi liberalizmusának lett mintegy tulajdon emlőin nevelt végrehajtója és közvetítő szerve Szász Károly, e nagy fogékonyságú «irodalom-ember», a maga nagy korának, irodalmunk legnagyobb korának ez ezerkező, kifáradhatatlan, csudálatraméltó «mindenese».

*

*

*

Az irodalomba, csaknem úgy mondhatni, beleszületett s jó csillaga úgy vezette élete folyását, hogy a nagy korszak leendő jeleseivel igen korán sorra baráti viszonyba került. A nagyhírű tudós, kiváló irodalmi műveltségű és költői hajlamú apa családi tűzhelye volt egyszersmind az ő irodalom-szeretetének első ébresztője s majdani irodalmi kapcsolatainak

is útegyengetője. Még csak ötödik évében járt, mikor atyjának, az első nagynevű Szász Károlynak tanári és baráti keze alól elindult fényes közéleti pályájára a klasszikus korszak egyik legnagyobbra hivatott lángelméje, vezéralakja: az akkor már 20 éves Br. Kemény Zsigmond; elindult a hála mély és teljes érzetével, mely később itt, Akadémiánkban e megható szavakkal tett vallomást magáról az örökkévalóság számára: «Vajon miért ne higgyem én is, hogy miután szemem bezárul, tetemem szétmállik, fejfámat ledönti az idő, még találkozni fog, bár kevés, vagy talán egyetlenegy, ki irodalmi fáradozásaim iránt érdeklél, viseltetvén, érdeket kíván azok iránt gerjeszteni. Akarom tehát, tudják meg azon kevesek, tudja meg az az egyetlen, hogy Szász Károly volt, ki engem az irodalomra buzdított és előkészített, s hogy én az egész világon neki köszönök legtöbbet.»

Még a nagyenyedi kollégiumban ismerkedett meg Szász Károly a nála vagy négy évvel idősebb Salamon Ferencsel, atyja egyik jóbarátjának, a dévai esperesnek a fiával, a leendő jeles kritikussal, essai- és történetíróval, kit kritikai erélyben meghaladhatott más a nagy korszak fiai közül, de akinél józanabbul, bölcsebben és elemibb világossággal senki sem alkalmazta klasszikus ízlésünk esztétikai és erkölcsi alapelveit.

Nagyenyedi keletű Mentovich Ferencsel való barátsága is. Atyja nagyon szerette ezt a jeles tanítványát s 1837-ben magához vette házi nevelőül Károly mellé. A házi nevelő, tudjuk, a verselés tudományában is első mestere lett neki.

1845-től fogva Kolozsvárt folytatva tanulmányait, ott kötött csakhamar sírigtartó barátságot Gyulai Pállal, kinek már akkorára verse is jelent meg az Athenaeumban s verse és novellája a Regélő Pesti Divatlapban. Ez a barátság, amennyire Gyulainak 47-ben hozzáírt leveleiből megítélhetni, úgyszólván irodalmi szövetkezés volt. Szász Károly néprege-tárgyat közül Gyulaival, Gyulai a novella elméletét fejtegeti neki s hogy baráti viszonyukat egyszersmindenkorra tisztázza, kiköti a kritika kölcsönös szabadságát egymással szemben, mert az embert a litterátortól mindenkép el akarja választani. Kolozsvárt ismerkedett meg Szilágyi Sándorral is, ki a szabadságharcot követő aléltság idején az irodalmi élet oly leleményes, fürge és kitartó élesztgetőjének bizonyult.

Atyja 48-ban a Vallás- és Közoktatásügyi minisztériumba államtitkárrá neveztetvén ki, Pestre jött vele, az egyetemre; 49. jan. 1-én, a kormány Debrecenbe költözvén át, atyjával együtt ő is odament minisztériumi fogal-

mazónak, majd beállt pionírnak a honvédséghez. Pesten s Debrecenben ismerkedett meg Vörösmartyval, Petőfivel és Jókaival; a két első ösztönözte az angol nyelv tanulására, Petőfitől egy angol nyelvtant is kapott s hozzá Moore Tamás költeményeit, melyekből nemsokára oly sokat s oly szépen magyarra fordított.

1850 tavaszán Bejébe került nevelőnek a Szentmiklóssycsaládhoz. A bejei paróchián még ki sem hült ekkorára Tompa Mihály tűzhelye, kit Kelemérre választottak meg papnak. Közel voltak egymáshoz s jó barátok lettek. Tompa biztatására s «példáján lelkesedve» végezte el magánúton a teológiát, le is tette a papi vizsgát, de egyelőre nem fogadta el a felajánlott káplánságot, hanem 1851 őszén Nagykőrösre ment tanárnak s ott másfél éven át, mint kartárs, mindennapos közelségébe jutott a legnagyobbnak, Arany Jánosnak, kinek különben ő tette lehetővé Nagykőrösre megválasztását, átmenvén a számtani tanszékre az irodalmi helyett. «Gömörben lakám másfél évig — írja hívó levelében Arany (51 okt. 11.) — s a Tompávali ismeretség, utóbb barátság legédesebb emlékeim közé tartozik; mily szép kárpótlás lenne nekem Tompa helyett Aranyt nyerni!» Megnyerte s ezzel vált teljessé klasszikus barátainak koszorúja. Itt találta Mentovichot is s ide jött a következő évben Ács Zsigmond, a Shakespeare-fordító. Ily férfiak társaságában nagyobb munkásságra érzé ösztönözve magát, verselt, tankönyveket írt s megkezdte műfordítói pályáját Moore Tamás költeményeivel.

Első nejét, a hulló csillag emlékezetű, kedves Idunát — «Egész teste fájdalom volt, Egész lelke szeretet» — elveszítvén, nem volt maradása a neki immár oly szomorú helyen s Kecskemétre ment át tanárnak; ott mindössze egy évig maradt, mert, hogy özvegy édesanyját s három öccsét inagához vehesse, elfogadta a nagyobb jövedelemmel biztató kézdí-vásárhelyi lelkipásztorságot. Szerencsére csak rövid időre szakadt ki barátai s az «irodalmi világ» közelségéből, mert 57 tavaszán Künszentmiklóssra választották meg papnak (ott vette el Bibó Antoniát 1858-ban), majd 63-ban Szabadszállásra. Ismét feljárhatott Pestre s személyesen érintkezhetett író barátaival, kivált mióta 58 végén az Akadémia, 60 nyarán a Kisfaludy-Társaság is tagjává, 65-ben pedig képviselővé választotta a fülöpszállási kerület. Időközben Pest ismét s hovatovább még nagyobb mértékben azzá lett, ami volt már a szabadságharc előtt: az irodalmi élet központjává; sorra visszatértek a katasztrófa után szétrebbent

írók s hovatovább ide vonult fel a magyar klasszicizmus derékhada Csengery Antal, Kemény Zsigmond és egyideig Kazinczy Gábor köré s egyengette a Pestre jövetel útját vidéken rekedt segéderőinek. Jókai már 1850 eleje óta itt volt, 1855-ben került fel Salamon Ferenc, 1860 őszére Arany János, 1862 nyarára Gyulai Pál, 1867 végleg visszahozta Pestre Szilágyi Sándort s ugyanez évben hívta fel minisztériumába osztálytanácsosnak Szász Károlyt br. Eötvös József. Így Tompa Mihály és Lévay József kivételével együtt volt Pesten a klasszikus csoport egész baráti köre, közel egyszersmind a korszak ember- és magyar-ideáljához, Deák Ferenchez.

Szász Károly innen fogva csak 72—73-ban hagyta el a fővárost, Halasra költözvén, mint jászkúnsági tanfelügyelő; 73 végén Trefort visszahívta a minisztériumba s ettől fogva haláláig, teljes 32 éven át itt élt, nemcsak az országnak, hanem az irodalomnak is szék- és fővárosában. 1884-ben püspökké választatván, megvált a minisztériumtól, melyben előbb a nemkatholikus vallásügyeket, később a felső- s részben a középoktatás ügyét is intézte, 76 óta miniszteri tanácsosi rangban. Ugyanez évben, 76-ban, mint szaktudós is befutott az őt méltán megillető központi helyre: magántanár lett az egyetemen s 8 féléven át a világirodalom nagy époszairól, a francia klasszikus drámaírókról, az Arthur-mondakorról és Tennyson király-idylljeiről tartott előadást.

Pályája fényes csillagokéval került érintkezésbe még felmenő útján s mire felért a tetőre, kiderült, hogy azokéval együtt az ő költészetének szeliden, de folyvást lobogó tüze is egy csillag-rendszerbe tartozik.

* * *

Költészete, nem szólva a szinte még gyermekkoriról melyben mások hatása könnyen érthető, nemcsak vonzalmai — szerelem, szülőföld, haza, család — tárgykörével, hanem stílusával is lépten-nyomon nagy költőtársaira emlékeztet, különösen Petőfíre a líraiakban, Aranyra az epikában. Idővel, körülbelül a hatvanas évektől fogva, ritkulnak lírai költészetében a reminescentia-részletek és saját modorában megállapodva, ama nagyok egy lelki rokonának tetszik, kit emberi tulajdonságai természetétől fogva utalnak hasonló költői hangra, modorra. Egyébként is másféle s történetileg is más jelentőségű hatások ezek, mint a megelőző korokéi voltak. Itt már *magyar* klasszikusok a lenyűgöző, a megigéző minták. Megváltoztak az idők; a fejlődés megérett

korszakába jutott el irodalmunk, voltak már saját napjai és csillagjai. Még olyan határozott egyéniség, mint Gyulai Pál sem vonhatta s nem is akarta kivonni magát a legnagyobbak hatása alól. Ez nem utánzás, hanem irodalmi korszerűség: a klasszikus magyar költészet lelkével, szavaival és formáival él, lehel, gondolkodik és érez e korban mindenki, aki el nem maradt a fejlődés folyamán. Eszmék, képek, szavak, dallamok, nyelvi és gondolatformák áradnak szét, válnak közkinccsé s nem mindig és kivétel nélkül a nagyobbaktól a kisebbek felé, hanem olykor megfordítva is. Nemcsak Petőfi és Arany hatottak kölcsönösen egymásra s csaknem valamennyi kortársukra; Tompa is hatott Petőfire s ha nem csalódom, Szász Károly Széchenyi-ódája is... az Aranyéra. Nem Aranyhoz mérve, csak viszonyítva, e példán jól felismerhetjük Szász Károly költői tehetségének némely jellemző oldalait.

Ihlete mintegy folytonos készenlétben van s benyomást, alkalmat, eszmét, témát üstökön ragadva, érlelés nélkül rögtönöz, mikor Arany hónapokon keresztül vívódik tárgyával, haboz, tépelődik, míg anyaga, a forrongás nyugtalanságai között saját törvényét megtalálva, egynemű s bevégzett egésszé ki nem kristályosul. Gondolatmenet, szerkezet, súly és színezés-arányok, forma és nyelv: mind kitüntetik e különbség következményeit. Szász Károly rögtöniségében van valami lírailag nyugtalanító, sőt felajzó erő, mely még csaknem ösztöni állapotában szót kér s lényegét megvillantva tovaröppen új asszociációk rajzai után. Arany veszteglő, érlelő ihletével szemben az övét a mozgás, a folytonos továbbmenés szükségérzete jellemzi, közvetlen formaérzéke és serény nyelvi készsége pedig sürgeti. Innen a felfelragyogó, de elégge ki nem aknázott gondolat- és képlelemények verseiben. Innen az ő sokszor valóban szép, mert még önkénytelenül fakadó költeménykezdetei, vagy megfordítva, egyenetlen lebegés közben olykori szerencsés felszárnálásai, erőre kapásai. Innen epikus és drámai műveinek nem egyszer a sikeres kivitelt eleve elgáncsoló, hosszabb melengetéssel ki nem próbált tárgyválasztásai, nem hibátlan szerkezetei. Innen sikere a könnyű modort szerető dalban, vagy a kisebb terjedelmű költői beszélynek abban a változatában, mely, mint *A visszatért* című, gyors futamban, egy pillanatnyi ellankadás nélkül, fölényes könnyűséggel pergeti le a maga egyszerű, szép, kedves történetét. Ezért leggyakoribb sugalmazója a mindenkor kéznél levő s önmagáról folyvást vallomást tenni kész családi szeretet érzése. Ezért

fogad el könnyen pályázatok vagy ünnepi alkalmak által kijelölt költői feladatokat s főképp ezért volt képes oly tömérdekét dolgozni a műfordítás terén, mely készen adta át kifejezési ösztönének a már költőileg kiérlelt anyagot.

Ami a kifejezést, a formát illeti, annak ő mindenkor jeles művésze volt. Stílus-érzéke szinte alkotó erőszámba megy. Könnyű associatióval, anyagszerző, példázatos vagy érzelmező képzelettel, sorozatos viszonyításokkal bármely kezdetet stílszerűleg, zökkenő nélkül tud folytatni, majd nyomatékosan lezárni. Compositióban vannak nála hézagok, törések, fölöslegek: hangnem, modor rendszerint egységes, egynemű. Idegen stílust nemcsak fogékonyan megérzeni, hanem önállóan reprodukálni is tud; így egy bizonyos Béranger-modor dallamlendületét, chansonszerű fordulatoságát, clair-obscur páthosját egy igen korai, még 1849-iki költeményében (Csaták emléke).

Oly lírai állapot az övé, mely óhajtja a ritmusos beszédet s ki is elégül általa, anélkül, hogy élményeit elmélyítene, a benyomás különleges voltát specifikusan tükrözné. Tárgytól fogalomhoz, egyestől általánoshoz, egyszerűtől megszokotthoz, konkrétól eszményihez szívesebben siklik át, mint viszont. Külföldi útján csaknem többet foglalkozik megszokott otthona emlékeivel, mint új benyomásaival. A párizsi Notre-Dame-ban írt költeményét kis híján bármely templomban megirhatta volna, a milánói temetőben írotnak helyesen adott csak «Temetőben» címet.

Az ő költészete nem pusztán lélektani kénytelenség; ész, műérzék, ízlés, alkotás becsvágya: erősen részt vesznek sugalmazásában. Nem annyira önkénytelenül megnyilatkoztatja, mint inkább közli, vagy jellemzi érzéseit. Könnyen tudja változtatni is; aktuális lírai állapotából fictive könnyen vissza tud helyezkedni egy korábbiba s jelen és múlt ellendarabjaiból alkotni meg a költeményt. Vannak azonban tartós, nagy érzései s köztük első helyen a családi szeretet, mely költeményforrásnak, associationnak, ellentétező záradéknak egyaránt sűrűn szerepel verseiben. Egész lelkét egy bensőséges szűk kör nyájas megvilágítójának óhajtana tudni; hírnél, illés lángszekerénél, északi fénynél, üstökösnél többre becsülve a pásztortűz s az otthoni lámpa szerény fény-szerepét:

Légy vidámitó pásztortűz
Zöld szőlőhegy oldalán;
Vagy légy lámpa, a családi
Boldogságnak asztalán.

Zimankós téli időben szeret szívet, szobát bezárni a hideg világ elől s a szeretet nyájas tüznél melegedni; hű nője oldalán, együtt vénülni meg vele: idylli boldogság neki; nem várja vendégül Zeüszet, hogy új ifjúságot adjon, hűségeért elég neki a sírban is «ő vele» maradni:

Ha elvégzők a napi munkát,
Egymást ölelve még — ehon!
Örökzöld fákká változunk át,
Mint Baucis és Philemon.

Egyszerű, nemes, nyájas, bölcs érzések az övéi, melyek ellenkezés nélkül ömlenek át sima, szép formába s nemcsak megbírák, hanem szeretik az észszerű felfogást. Töprengés, nyugtalan önszemlélet, mardosó kétely, szenvedélyes gúny és harag: mindaz, mi formát s összhangot zavarna: nem az ő eleme. Övé ellenben az a lírikum, melynek harmonikus állandóságában ész és kedély, mélán vagy derülten, folyvást egyetért. Övé a részvét szép babonája, mely egy virágot se tud letörni, mióta a kis Ilonka meghalt. Övé a szeretet, mely a fájdalmat egészen magára vállalja:

Ha szívünk osztozni úgy tud,
Ahogy magam akarom:
Minden öröm csak neked jut,
Nekem minden fájdalom.

Övé a kímélet, mely Iduna emlékét még a hír fuvaltatától is óva rejtegeti; övé az a férfiasság, mely inkább maga sír, mintsem siralmat okozzon:

Hadd legyek a legutolsó
Akit elföd a koporsó.
Hadd sirassam magam végig
Eltem minden üdvösségit!

Hogy mikor mind sírba vittem
Akit szerettem itten:
Ne maradjon aztán senki
Ki engem sírva vigyen ki!

Az embert ... ismeri! Gyűlölet, irigység az ő szívét is megvérezte; de nem vezeti a megtorlás vágya: az ő paizsa szeretet. Báiban c. költeményének szigora az emberek megítélésében: kivétel számba megy. Még a gúny fegyverével sem él; szatirairására csak pályázat s talán Gyulai példája ösztönözte 1868-ban, mikor u. i. A gavallér-politiku-

sok c. terjedelmesebb költeményével a Kisfaludy-Társaság pályadíját nyerte el. Abban az egyben is, szatirikustól igazán meglepő módon, egyszerre csak önmaga ellen szegezi a gúnyt:

Szóval: senkinek nem elég — *ami*,
 Másban kíván kitűnni, fényleni,
 Sikert vadász, s ha egyben nem lelé,
 Magát mohóan osztja száz felé,
 S oly *frakciók* végetlen sora lesz:
 Miknek sommája sosincs *egy egész*.
 Magamra is, ki ezt így megírá, —
 Kétségbesésig talál szatírám.

Általában hiányzott belőle minden elfogultság. Túlzást legfeljebb boldogsága rajzaiban ha találunk. Még hazaszeretete, ez egyik leghevülékenyebb sugalmazója sem ragadja szónoki fellengésekre s elsietett ítéletekre. Mintegy félévvel a világosi fegyverletétel után, 21 éves korában, Görgey Arthur címen verset küld Szilágyi Sándor vállalatába a következő sorok kíséretében: «Ez az idezárt vers nézetekkel s az egész világgal, mely G. felett pálcát tört, ellenkező. De azt, barátom, el kell ismerned, hogy bíró sem te, sem én, egyedül a história lehet. Azért megvárom tőled, hogy ... kiadod, hogy legyen egy szavazat a szerencsétlen, de nagy ember mellett is». Szász Károly, kit a felületesség visszhangnál egyébként alig tud elképzelni, ezúttal első szó volt, kiáltó szó, egyelőre a pusztában; de a história, melyre Görgey ügyében alighanem ő hivatkozott először, lassan-lassan elküldözgette reá a maga visszhangjait. Vajjon mi bírta rá, hogy az «egész világ nézetével» ily bátran szembe szálljon? — Jól mondta Szilágyi Sándor, ki pedig még ekkor maga is más nézeten volt: szíve és esze.

Szász Károly a hazafiak azon legjobb válfajához tartozott, mely nemcsak szívvel, hanem ésszel is szereti és becsüli a hazát. Költészetében úgynevezett «alkalmi ódái» tanúsítják ezt. Amitől sokan annyira vonakodnak, ő a magyar műveltség bármely ünnepén kész volt hódolni a nagyság előtt, mert hétköznapijaiban is ódai lelkesültséggel csodált s a tudós szemével mért meg minden érdemet, mely a nemzeti történetet gazdagította. Valóságos verses emlékbeszédek, költői esszák az ő ünnepi ódái, érzés és tanulmány többnyire szerencsés szövetkezésének termékei.

Sokszor mily emlékeztetés erővel bélyegzi ki bennök hőse lényegét! Toldy Ferencre gondolva, melyikünknek nem jutnak eszébe egyúttal az ő szép sorai:

Te nem daloltál, mint a költő,
 Ki önszivébe nézni hagy;
 De általa zeng annyi öltő,
 Ki századok tolmácsa vagy.

Vagy ki ne érezné méltóképen kifejezettnek Deák Ferenc emberi nagyságát ebben a képben:

Az egyszerűség volt az ő nagysága!
 Mint pyramis, Egyiptom homokába'
 Széles talapján dísz nélkül tömör,
 De csúcsa liszta, éles, égbe tör.

E kép azonban nemcsak láttat: mély gondolatot rejt és fejt ki legottan magából. «Négyezer évre is kikél a búza», mit a piramis öble rejt; termő erejét el nem veszítve, képes dús kalászosokkal borítani el a Nilus völgyét: így, melyet Deák vivott ki,

Él a jog is, s bár sors tiporna rajt',
 Élő magúl örökre újra hajt!

Nem jól fognók fel Szász Károly költői jellemét, ha ilyenmű költeményeinek aránylag nagy számát az alkalom parancsszavából magyaráznók. Nem az alkalmat, hanem a *tárgyat* ragadta ő meg mohón, ihletre folyvást szomjasan. Saját érzelmi köre nem láthatta el elegendő spontán anyaggal s ezért szívesen fogadott minden ösztönzést, mely élményei másik országából, a tudomány, a történelem, a művelt. ség tárházából kínált költői alakításra alkalmas tárgyakat. Azok szilárdabb táplálékot nyújtottak az ő alapjában lírai kedélyének és képzeletének, huzamosabban megtartották az ihlettség állapotában s értelmét és műösztonét egyaránt foglalkoztatták. Ez a magyarázata annak is, hogy ő, ki természeténél fogva első sorban és igazán lírikus volt, oly fáradhatatlanul és oly nagyarányúlag munkálkodott az epika s a drámai költészet területén, az előbbin egyúttal Arany János példájából, az utóbbin többnyire pályázatok alkalmiságából merítve ösztönzést.

Már a negyvenes években, 17—18 éves korában kísérletet tett mindakettőben, de míg az epikában onnan fogva mintegy 25 éven át meglehetősen állandósággal működött, drámát utóbb csak a hatvanas években s a nyolcvanas évek végén írt, de alig egy-kettőt pályázaton kívül. A 60-as években a budapesti s a kolozsvári Nemzeti Színház egy-egy vígjáték-pályázatán vett részt (Apám felesége; Helene), majd vígjátékkal s tragédiával a Teleki- (Erős szer hat) és

Karácsonyi-pályázaton (Zrinyi Miklós; Fráter György; Politikus asszonyok), a nyolcvanas évek végén egyszer a Karácsonyi- s kétszer a Kóczán-pályázaton (Bölcs Salamon; Attila halála; István vezér). Nem pályázatra készült a 60-as évekbeli Heródes (történeti tragédia) s a talán korábbi Csák Máté. A pályázatok alkalmával igen jeles kritikusok (nem egyszer maga Gyulai Pál) jelölték ki drámái fogyatkozásait: a komikai ér hiányát, a jól feltalált tragikai összeütközés nem kielégítő megoldását, a jellemfejllesztés, a motiváció hibáit. Vannak szép részletei, olvasva jól ható párbeszédei és jelenetei, költői nyelvében (mert szerette versben írni a drámát) hatékony, erőteljes, bravúros szakszok, egyik-másik darabja a színpadon is megállta a helyét, de összes irodalmi munkásságából a drámáit morzsolta szét leghamarább az idő. A színházba járás, mint magától hallottuk, neki «majdnem egyetlen szórakozása s mindenekfölötti élvezete volt»; a színpad azonban minden kritikusok közt a legkiméleltlenebb s irgalmatlanul megvonja a határt az élvező dramaturg s a drámaíró között. Egyik, manapság még leginkább emlegetett darabjáról, a Bölc Salamonról, maga elismeri kritika és közönség ítéletének igazságát, de reméli, hogy műve «ha nem is drámái, de bizonyos költői értékkel mégis bírhat». S ebben színművei többségére nézve eltalálta az igazat.

Az epikában tagadhatatlanul szerencsésebb volt. Itt a részletek lírai szépsége, a nyelv varázsa jobban feledtetik a conceptio gyöngéit; a történet érdeke, színek, képek, hangulatok változatossága önmagában is könnyebben kielégít, mint a színpadon. De ezenkívül, amit a drámában nélkülöznie kellett, itt korszerű remekei ragyogtak előtte a műfaj stílusának: Aranyéi; s epikánk általában gazdagabb és érettebb stílváltozatokkal járt előtte, mint drámairodalmunk. De meg az epikus költő bizvást subjectívabb lehet a drámainál, tárgyával hangulatibb közösségbe léphet s a tárgyi támasztékot oly örömet fogadó Szász Károly itt nemcsak tárgyat, nemcsak, mint alkalmi ódáiban, intenzívebb ihletet, hanem saját élményeinél regényesebb, képzeletizgatóbb világot talált. Általában a mi klasszicizmusunkban sok a romantikus elem nemcsak Petőfi, vagy épen Jókai költészetében, hanem Kemény Zsigmondéban, Aranyéban, Madáchéban is. Efféle tárgyi romantika Szász Károlytól sem volt idegen, nemcsak a már magyar előzményekre is támaszkodható Byron-szerű modorban, melynek érdekes példái a Hedvig (1856), a Losárdi Zsuzsánna (1867), meg a

Jolán c. költői elbeszélés (1875), hanem a Petőfi—Arany-féle magyar modorban is, hazai történeti és mondai tárgyak feldolgozásában. Ezeket ő «történeti költői beszély»-eknek minősíti (Trencsényi Csák, 1861; Zrínyi a költő, 1863), vagy «regényes hősköltemény»-nek (Álmos, 1867), vagy «történeti költemény»-nek (Salamon; nyomtatásban 1878), azzal is jelezve a műfaji korlátoktól nem feszélyezett, szabadabb mozgás szándékát. Mindezeket részletes történeti tanulmányok alapján s az adatok kelleténél teljesebb felhasználásával írta s amit Arany Trencsényi Csákról állapít meg, bizonyos túlsúfoltság tudnivalókban, személyekben, eseményekben: általában jellemzi őket. Trencsényi Csák épen nem a legsikerültebbek közé tartozik, de Arany abban is dicséri némely részletek festői, lírai szépségét, másoknak magukkal ragadó drámai hatását s egyes nagyobb részeknek, vagy egész énekeknek hatályos eposzi vagy drámai alkotását s általában a költői szólam erejét, leírások, képek gazdagságát, vagy a versnemek különféle választékos szerkesztését. Szép sikere volt Álmos-ával az 1867-iki, de még inkább Salamon-jával az 1874-iki Nádasdy-pályázaton. Ez utóbbival Beöthy Zsolt szép szavai szerint «föléje emelkedett az idők árjának»: a végzet lebűvölő hatalmát éreztető conceptiója, a lovagvilág ragyogó színekkel és jellemző erővel festett képei, a krónikás, ódon zamat és naiv báj, melyből nem zökkenti ki sem a festések pompája, sem a drámai jelenetek heve, meg néhány részlete (Salamon zarándoklása, Géza vezeklése, Bátor Opos vége), melyek «az egész magyar történeti epika legszebb lapjai közé tartoznak»: oly kiválóságok, melyeknél fogva Szász Károly ezzel a művével emelkedett Aranyhoz legközelebb.

*

*

*

Eredeti műveivel a költészet minden ágában igyekezett kivenni részét a nagy korszak munkájából, jeles kortársak sugalmait után indulva, ahol tehetett, hiányokat önállóan pótolva, hol olyanokra talált. Egy nagy zenekar egyik tagjának tűnik fel, ki több hangszeren tud s hajlandó a szükséghez képest játszani, nem a feltűnést keresve, hanem izlést s összhangot szolgálva, költői fogékonysággal és tudós hozzáértéssel egyszersmind.

Sehol sem nyílt azonban művész és tudós hajlamainak oly mindkettőt egyszerre kielégítő pálya, mint a műfordítás terén. Ha egy-egy idegen költővel, a világirodalom egy-egy remekművével időnként ihletett társalkodásra elvonult, rend-

szerint nemcsak műfordítással, hanem egy-egy szép tanulmánnyal is megajándékozta irodalmunkat. Klasszikus korunk vezérelméi nem szüntek meg hangoztatni a világirodalmi, különösen a nyugattal való szellemi közlekedés szükségét és fontosságát; gyakorlatilag is remek példákkal jártak elől; folyóirataik, kivált a Budapesti Szemle s népszerűsítő apródja, az Olcsó Könyvtár, mindenkor örömet közöltek jeles műfordítást. Másfelől programjuk volt a tudomány eredményeinek szép formában való népszerűsítése; innen buzgalmuk a magyar essai-irodalom felvirágoztatása körül. Műfordítás és essai: eszközök voltak ama nagy összeegyeztető törekvés számára, mely e korszak nagyjainak annyira szívében feküdt, eszközök — közelebbről megjelölve — a magyarság és európaiság, a művészet és tudomány összeegyeztetése számára. A közönség nevelése egyetlenegy irodalmi korunknak sem volt olyannyira lelkiismereti ügye, mint e legdicsebbnek, mely mikor maga képes volt költészet és műveltség legtisztább magaslataiba felszárnyalni, nem szűnt meg gondoskodni arról, hogy közönsége is követhesse. Nem ismerte azt a nyegleséget, mely megvet műfordítást és népszerűsítő essait, nem azt az önhittséget, mely inkább beletörődnék a nagy tömegek műveletlenül-hagyásába, semhogy testvéri szeretettel leereszkedjék hozzájuk.

A testvéri szeretet e kötelességét Szász Károly páratlan odaadással teljesítette. A nagy korszak szellemében s tehetsége rendkívüli hajlékonyságához képest szívesen kereste a legváltozatosabb feladatokat; fordított valóban szívéhez nőtt költőket, minő Moore; fordított klasszikusaink által divatba hozottakat, minők Béranger, Heine, vagy Burns; fordított tőlünk szellemben s modorban távolabb állókat, minő V. Hugo; fordított nálunk is rég tisztelt, de őszintén meghonosodni soha sem tudott klasszikust, minő Goethe; fordított, már hagyományszerű vonzalomból: Horatiust; fordított egészen újszerűt s formai nehézségével mintegy versenyre kihívót: Poe-t; vállalt irodalompaedagógiai feladatot, a Nibelungenlied fordítását, kitartóan dacolva avatag részletek unalmaival; vállalt egész lelket, minden részletével ihletett congenialitást igénylő, igazi költői s egyúttal tudós feladatot: Shakespeare és Dante fordítását — és még több mást. E sokoldalúság, e szabad szellem megfelelt klasszicizmusunk önállóságának, mely tanulni ugyan kész volt mindenkítől, utánozni azonban, *egy*től színeztetni magát már nem volt hajlandó.

Szász Károlyról, mint mondtam, mindenki tudja, hogy műfordításaival szerzett legnagyobb érdemet. Sajnos, épen ezen a téren lettünk iránta leghálátlanabbak; vagy nem olvassuk műfordításait, vagy nem értjük valódi érdemét. Ki kell mondanunk ezzel szemben, hogy műfordításai szerves része a magyar klasszikus irodalomnak s kivált «Kisebb műfordításai» három kötetét úgy kellene újabb, meg újabb kiadásokban felszínen és forgalomban tartanunk, mint tulajdon nagy költőinket, mert velök együtt a magyar nyelv művészet klasszikus diszei közé tartozik.

Nehéz volna még csak futólag is felidézni a költői egyéniségeknek, ízlésváltozatoknak, gondolatformáknak, hangnemeknek, ritmusalakoknak azt a végtelen változatát, mi e három kötetből zeng, búg, dalol felénk. Mégis merítsünk belőle valamit, hiszen ép e «kisebbek» kritikai méltánylatát nélkülöztük eddig leginkább.

Mindenekelőtt Szász Károly bámulatos könnyűsége tűnik fel az alkalmazkodni tudásban. Erőltetésnek semmi nyoma: ritmus és nyelvvalak már születve egybevág fordításaiban. Úgynevezett licentiákkal fölöttébb ritkán él s ha igen, ízléssel és tapintatosan. A kifejezés nehézsége miatt sem ritmusból, sem hangnemből ki nem zökken; kényes rímhelyzetekben villámgyors leleménnyel segít magán, a kényszerültség izetlen nyomai nélkül. Szókincse gazdag; szinonimák, rokonszólamok tömegestül állnak rendelkezésére; ha irodalmi szóhasználat kudarcot vallana, odapattan helyére a népi, ha a mai nem illik oda, kitölti helyét teltebb zendülettel, zökkenés és kirívás nélkül, a régies. Kikényszerített rím, szó erőszakos kurtítása alig fordul elő s ha igen, rendszerint egy-egy költeményben csoportosan, melyet — mint Victor Hugo némely darabját — inkább csak a teljesség kedvéért fordított le. Általában azzal a gazdag, régiből, népiből is táplált nyelvkincsel él, mely klasszikusainké, s mely minden elemét az élőbeszéd természetes ízébe olvasztotta be. Nyelve bizonyos lágyabb nemből a legszebb folyamatú s oly természetesen zendül, mint eredeti versben. Egyebek közt Burns-fordításában találni e szempontból remek részleteket s aki olvasta «Az égbe szállt Marihoz» című költeményt, az nem felejtethi hangjának fuvalomszerű, szelid mélaságát. Némely versalakok, ritmus-nemek pátosra csábító természete őt nem ragadja el; így különösen az anapaestusnak nyelvünkben könnyen lelketlen skandalásra ösztönző ritmusát tudja nagy művészettel mintegy elrejtetni a lágyan folyó beszéd szelídebb hullámai alá. Mintha

Madáchot követné: «A művészetnek is legfőbb tökélye, Hogy úgy elbú, hogy észre nem veszik».

E művészi tapintatossága teszi képessé bizonyos játékos könnyedségnek is «kelleténél se több, se kevesebb»-mértékű, észrevehető ugyan, de nem fitogtatott üzésére. Mily ügyes természetességgel fordítja Burns egy kis versét, mely folyvást, csaknem minden sorában egyetlenegy nyomatékos szót variál («Senkinek») s annak makacs hangoztatásával egész humoros alakrajzot vetít ki elénk! Általában finoman felfogja az eredetiekben a variált ismétlésnek hangzatosan s lélektanilag egyaránt szuggesztív varázsát és mesteri áttételekkel tudja hasonló hatásra formálni saját sorait. Moore egy szép költeményének magyarjában, mely az Úrhoz szól, az imádság felszállását e sorok érzékeltetik ismételt szók egyre gazdagodó líraiságával:

S felszáll titokban és hallgatva hozzád.

Uram, hallgatva, hozzád.

Tisztán, forrón, hallgatva, hozzád.

Tennyson Várakozó-jában olvassuk ezt a szép szakot:

Lágy hajnali szellő támad,

A hold, a szerelem csillaga, fenn,

Sápad, közeledtin urának,

Lágy kék-selyem ágyán, a hajnal-egen,

Közeledtin a napnak, urának,

Már sápad, alél szelíden.

Hát Heine kis dalára az efféle finomságok élvezői közül ki ne emlékeznék:

Szívemre kezeckéd', lánykám, ide tedd:

Benn hallod-e, érzed-e, úgy mi ketyeg?

Egy ács lakik itt, gonosz ács, ide benn.

Folyvást a koporsóm' ácsolja nekem.

Ácsol, kalapácsol, nap-éjjelen át,

És nem hagy alunnom, nyugtot sohasem ad.

Végezd be, sietve, jó ács csatarád',

Hadd alhatom el mentől hamarább!

Van valami hipnotizáló e hangjátékban, kivált ha huzamosan folyik, vagy következetesen visszatér, mint Longfellow Lábasórá-jának a refrainjében:

Mindörökké — soha többé!

Soha többé — mindörökké!

ami tudvalevőleg az óra ketyegését utánozza emberi hanggal s lop bele, *sír* bele emberi értelmet.

A hanggal való e varázslatos, megigéző játéknak: *költészetnek* azonban Szász Károly híres Poe-fordítása, A holló, a koronája. Csaknem hallucinatív, ijesztő következtességgel suhog felénk, ostromol, önt el, mint valami babonás baljóslat, azonos rímek egész serege, mignem, dermedt várakozásunkba belekáróg e rímzuhatag rettegett értelme: «soha-soha-sohasem!» Ha van műfordítás, melyet *saját* remekünknek mondhatunk, Szász Károly e felülmúlhatatlan műve kétségkívül az.

Azt hiszem, e finom, ez alkotó hangfogékonyságban egyik legfőbb ösztönzőjét ismerhetjük fel eredeti költészetének is. Lelke ezüstharang volt, mely folyvást szólni, zengeni sovárgott s holtig nem unt meg szólni, zengeni.

De nemcsak a hang az övé e műfordításokban. Van a költeménynek belső alakja is, mi a nyelvi kifejezésnek bizonyos sejtető, színező és arányosító támogatása nélkül nem érvényesülhet. Ne véljük, hogy ha egy idegen verset híven magyarra fordítottunk, már belső formáját, súlyrendszerét is áthoztuk egyúttal. Lefordíthattuk minden porcikáját s mégis elvesztette belső arányait, billeg, nincs súlypontja, szája tátva marad, fordulatai elmosódtak, vagy csikorognak, stílusában semmi hangulat, vagy más, mint eredetijében. Hány úgynevezett hű fordítás nem mutat ily szálnalmas képet! Szász Károly hűsége nem szóhoz, nem rőghöz kötött; megenged magának bizonyos szabadságot, de csak azért, hogy a lényegét, a mű összehatását, miben a belső formának s a stílushangulatnak legnagyobb része van, annál hívebben zengje ki. Különösen a költeményvég határozott alakításában figyelhető meg hozzáértése. Kiválóan érti a záradék nyomatékosítását s ez az érzéke teszi különösen alkalmassá Victor Hugó fordítására, kinek költeményei — még az elbeszélők is — elsősorban a Légendes des Siècles-beliek — miránk gyakran egy-egy óriási előkészületekkel dolgozó epigramma-monstrum benyomását teszik. «Az ***-i templomban» című hosszabb költemény, egy hölgyhöz szólva, ekként zárul:

Oh légy mint a madár, mely töredékeny ágon
Dalolgat vidoran, —
S mikor az ág recseg, ő akkor is dalol még,
Tudván: hogy szárnya van.

A *szárnya van*: az egész gondolat lelke, nagy nyomatékkal érvényesül a legvégső ütemben. Biztosan tartja a fonalt Victor Hugó pathetikus nagy körmondataiban; de

nemcsak e teatrális duzzasztásban állja a versenyt eredetijével, hanem s még jobban, őszintébb odaadással, az elégikus esengések, az ábrándos, méla vágyak hosszan elszövődő szép dallamaiban, miről gyönyörű Moore-fordításai tanuskodnak. A sok szépet hadd képviselje itt az alábbi egy dal. Ennek két versszaka lélektanilag véve mindössze két mondat: a vágy és elképzelés egy-egy hosszan elgyönyörködő nagy lírai mondata, melyek mindegyike, huzamosan elringatózva a ritmus lebegésén, oly szép, oly teljes nyomatékkal áll meg a maga révpartjánál.

Oh volna mienk bár egy enyhe szigetke,
A kék oceán közepébe kivetve;
Hol zöld bokor és fa virágosan áll,
S zsong mindig a méhe virágainál.
Hol mennyei kéjjel
Mulat a nap sugara,
S csak fátyol az éjjel
A nap arcaira . . .
Hol maga a létel, a lehelet üdv,
Minőket az élet nem ad egyebütti.

Hű s tiszta a szív ott, mint maga az ég,
Ott a szerelemnek aranykora még.
A balzsamos léggel, a nappali fény
Támasztana szép nyárt szívünk fenekén.
A szerelem lombkint
Új volna örökké;
És hű a remény, mint
Virághoz a méh.
Fényes nap az élet, kék ég a kedély,
S úgy jó a halál ránk, mint szent szelíd éj.

Lehetetlen nem érezni e szép dalban lélek és zendület együtt-lüktetését, a belső forma halmozással haladó rendszérének az eredetivel versenyző szívbőlfakadtságát.

De számtalan szép, terjedelmesebb költeményt is idézhetnénk, melyben költőnk az igaz ihlet tévedhetetlenségével tartja végig a hangnemet, követi az eredetinek lelki fordulatait és belső hangsúlyait. Moore «Szent énekei» közül kivált az elsőnek nemes bensőségű, zsoltáros hangja, Vigny Kürt-je, Lamartine, Longfellow csaknem minden, általa lefordított darabja bizonyítja újra meg újra előttünk, hogy műfordításaiban nem a részletek tördelőző, hanem a belső forma és hangnem gyökeres hűsége e műfordítások valódi jellege, érdeme, szépsége. S mily tapintattal tudja e tekintetben is fékezni magát, túlszínezéstől, rikító stilizálástól óvni költeményei egészét és részleteit. Sohasem dolgozza

ki fitogtatva a vers egyéni jellemét egy-egy részleten; gyöngédséget nem olvadoztat, bájt nem szépelegtet, erőt nem harsogtat; magában véve is megható történetet nem aknáz ki rikató stílussal, hanem, az eredetihez ekkor is híven, egyszerű, áttetsző, csaknem prózáilag természetes nyelven, congenialis stílhűséggel fordít. Talán nem kell mondanom, hogy ez utóbbi megjegyzéssel a Heten vagyunk-ra célzok, mely az igénytelen kifejezés végletén épp oly kiváló remeke költőnknek, mint A holló a tulsó végleten. Említett belső hűségére csak egy csöppnyi példa, mely sem alakban, sem szó- és fogalom-anyagában nem egészen hű az eredetihez, de lélekben, hangulatban, összhatásban, *ihletben* annál hívebb: Goethe híres kis dalának ez altató szépségű magyarja:

Völgyen, mezőn
Csönd ünnepel,
A fatetön
Szél nem lehel.
Fű sem hajol,
Bokrában szűnnyad a madár...
— Várj, nem sokára már
Te is megnyughatol.

Az ihlet-hűség fogalmával immár a műfordító szubjektivitását világíthatjuk meg, azt a belső részvételt a költemény újraszülésében, amely nélkül a műfordítás iskolai leckévé alacsonyodnék le. Méltán mondja «Kisebb műfordításait», mikor 1872-ben három kötetbe összegyűjtve kiadta, «huszonhatéves írói pályája legkedvesb emlékeinek». Neki valóban gyönyörök forrása volt e nagy költőkkel foglalkozás, s velők ihletben való ölelkezést jelentett a műfordítás. Érzelmet, gondolatot, költői kifejezést, miket bennök talált, nemcsak megfigyelt, megérezett, hanem hevülten átélt, mindenestül lelkébe szívott fel.

«Míg lelkök lelkemen átrezge» — írja Szép-élet c. költeményében —

Míg lelkök lelkemen átrezge,
Mint húrokon a hangfutam:
Erem tágult, megkészserezve
Éreztem általok magam'.
Mit ők gondoltak, érezének,
Én érezém, én gondolám,
S ajkamon kiömlött az ének,
Mint belehelt hang, fuvolán,

Megható jele e szubjektív átolvadásnak az a néhány szép sor, melyben Walter Scottnak egy Haza c. költemény-

részletét Caledoniáról Erdélyre költi át, a maga személyes vágyait is átöntvén bele;

Oh hadd őgyelgjek partján a Marosnak,
Bár agg léptem tántorva roskad:
Szívjam a Retyezát szelit,
Fuvalma zord bár, nem szelid;
Fejem az Ünökőre hajtsam,
S feledve, s haldokolva, lassan,
Végső dalom' ott, ott sóhajtsam!

Benső lírai részvételében kell egyik magyarázatát látnunk annak, hogy leginkább a komoly, elgondolkoztató, szelíd, lágy, ábrándos költemények, Moore, Longfellow, Vigny, Lamartine fordítása sikerül neki. Azokhoz van eredendőleg hozzá hangolva. Bár a játszi nemben is vannak bravúros áttételei, valódiabb eleme a komoly; bár magvas tömörségre is képes, tágabb köntösben szabadabban mozog, elbeszélésben kifáradhatatlan, s mi egyébként nem sajátja, a könnyed gúnyoros hangot Heine románc- és legenda-féléiben (Tannhäuser) kitűnően eltalálja, mindenesetre jobban, mint epigrammszerkezetű filigrán szatiráiban. Hogy bizonyos kísérte-ties vagy exotikus regényesség izgalomhangulatába mennyire bele tudja élni magát, azt nemcsak A holló, hanem Heine Hastingsi csatateré, s V. Hugo Fátyola fordításában is megmutatta, mely utóbbi egyszersmind a belső forma theatrális hangsúlyai tekintetében is egyik legremekebb hűségű reprodukciója. De az effajta, a hatásra tudatosan számító regényesség eltalálása inkább a műértő bravúrja nála. Van azonban egy másnemű, lélekemelő, fenséges romantikumnak is példája az ő szép gyűjteményében, épen legelső darabja, Moore keleti regéje: «A paradicsom és a Peri». Ez a magasrendű regényesség, melyben mennyei ragyogás és keleti kép-bujaság, tiszta mély értelem és tündéri légiesség, mese és valóság oly varázslatos hatásra egyesül: valódi ihletője neki és lelkibb sajátja ama másiknál. Ezért tud vele oly bizvást magásra repülni s szép, bágyadt, fényből és szomorúságból olvasztott hangulatoknak, bús-ragyogású szemléle-teknek oly nyelven kifejezést adni, mely hol Vörösmarty, hol Petőfi remekléseire (kivált a Tündéralom-ra) emlékeztet.

Mint látni, leginkább oly egyéniségek és stílnemek megszólaltatása sikerült neki, minőkhöz hasonlók, rokonok saját klasszikus költészetünkben is díszlettek. Ő a mi nagyjainktól tanult mesteri hangfogásokat s az általuk kijátszott hegedűn szólaltatott meg idegen remekműveket. Vannak azonban remekművek, melyek oly elválaszthatatlanul hozzá

vannak kötve a maguk eredendő hangszeréhez, nemzeti nyelvükhöz, hogy más nyelvre veszteségek nélkül át nem játszhatók. Ilyen, kisebb mértékben, Byron, kinek szaggatott, izgatott modora az angol nyelv különleges strukturájából s hangzatából kifejtve, a mi nyelvünkön világossabbá s folyamatosabbá válik önmagánál s elveszíti nyugtalan, éles lüktetéseit. De még ilyenebb V. Hugo, kinek szóba-áradó líraisága, színpadias retorikája oly könnyen flatus vocis-szá látszik ürülni, ha a francia nyelvben magában rejlő fuvalló energiáitól megfosztatik. Szász Károly nagy művészete, beszédhatalma kudarcot ezúttal sem vallott, de a lehetetlent, az idegen nyelv saját zengzetének pótlását, ő sem tehette meg. Mihelyt azonban Victor Hugo verse akár lírai színezetben (mint szép elégiáival), akár tárgya szerint (a gyermek iránti vonzalmával, emberi részvétével) közelebb áll a mi megszokásunkhoz, Szász Károly lantján is melegebben, őszintébb egyetértéssel zengenek a hazai hűrok.

*

*

*

De ki győzné kimeríteni a tengert? Ki tudna méltán szólani a figyelem elfárasztása nélkül egy rövid órában mindarról, mit Szász Károly irt, tett és alkotott? Ki tudna röviden s mégis jellemző világossággal szólni nemcsak azon jeles tanulmányairól, mik műfordításaival egy tőről fakadtak, de főkép azokról, melyeket folyóiratainkban és hírlapjainkban száz számra tett közzé, kiváló költőinket s remekműveinket méltató essai-iról, emlékbeszédeiről, életrajzi cikkelyeiről, fontos esztétikai problémákat megvitató értekezéseiről, bírálatairól, ismeretterjesztő cikkeiről, kézi könyveiről, melyek közt a versszavalást tárgyaló oly különös figyelmet érdemelne, — s mindezeken felül még nagyszámú regény — s általában prózai fordításairól? Ki bírná vele a versenyt még csak képzeletben is, hogy nyomon kövesse munkás életét az irodalomtól a közélet más területeire, melyeken mint közoktatásügyünk egyik vezéralakja, majd mint egyházának hű fia teljesített buzgó szolgálatot. En csak a költőt igyekeztem szívvel megértetni, felidézni szép emlékezetét, s igazolni a «krónikát», az irodalomtörténetet, mely őt a nagyok sorában említi. De mondjunk ki még legalább annyit, hogy ő egyike volt és marad legkiválóbb prózaíróinknak. Az értekező és essai-stílusban az ő nagy kortársai közt lehet találni súlyosabbat, erőlesebbet, szűkszavúbbat, tömörebbet, vagy áttetszőbb nyugalmút. De a kurzív magyar beszédnek, mely könnyen, világosan, az élet

fesztelenségével pereg, mely átmegy a gondolat minden fázisán s értet, de nem fáraszt; mely magyaráz pedantéria nélkül, elvont dolgokat otthonos könnyűséggel, idegen íz nélkül kifejez; mely tudós és igénytelen, fürge és tartalmas, szakszerű és mégis közvetlen, hangzatában pedig mindenkor ép és talpraesett: jelesebb művészet alig találhatni nála.

Bár csupán egyik oldaláról megvilágítva, így tűnik fel emlékezetünkben egyre vonzóbban az ünnepelt férfiú erőteljes, istenáldotta nagy tehetsége. Nem kívánt hírt, dicsőséget; címért, rangért, vezérszerepért nem esengett, nem tülekedett; de igenis ott volt mindenütt, ahol dolgozni, ahol a magyar műveltséget ésszel, szívvel, önzetlenül szolgálni lehet. A legnagyobbakkal hiú versenyre kelni nem iparkodott, de igenis követte vezérfényüket s ott járt nyomukban, körükben, mint nagy példájuktól áhítatra gerjedt munkatársuk, alázattal s lankadatlanul vetve, aratva ő velük.

Kérdem, mint ő egy költeménye végén, melyben ötven évvel ezelőtt dolgoz, igénytelen, de az ihlet gyönyöreitől megaranyozott életpályáján szerény öntudattal végigpillantott; kérdem, abban a meggyőződésben, hogy mindnyájan igennel felelünk reá; kérdem, mélyen megilletődve: «Hát nem a legszebb élet ez?»

